

Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi Yapılarındaki Kalem İşleri

DR . CANDAN N E M L İ O Ğ L U

Külliyyede yer alan yapılar, Üsküdar'ın "Azîz Mahmud Hüdâyî Tepesi"¹ adıyla anılan tepede işlevsel özelliklerine göre sıralanır. Külliye, 10.000m² lik geniş bir alanda camii, türbe, imaret, kütüphane, derviş hücreleri, sebil, fırın ve meşrutalardan (kültür hizmeti vermek için onarılan yapılar) oluşur.²

Osmanlı san'atında yüzyıllar içinde bazı değişik özellikler sergileyen bezeme örge ve düzenlemeleri özgün yorumlarla yalnızca camii, camii ile bağlantılı hünkar kasrı, türbe ve kütüphanenin tavan ve duvarlarında yer alır.

Bildiride; külliyenin adı, bulunduğu yer ve ilk yaptıran I-Genel Bilgiler bölümünde sunulurken, özelliklerine göre türbe, camii, hünkar kasrı ve kütüphane II. bölümünde tek tek tanıtıldı.

I- Genel Bilgiler:

A- Külliye Hakkında Genel Tanıtım:

Külliyenin Adı: Külliye kaynaklarda bazı farklı adlarla anılsa da³ "Hazret-i Hüdâyî Âsitanesi" adı işlevsel özelliğine göre en uygun olarak kullanılmaktadır⁴.

Bulunduğu Yer: Üsküdar, Doğancılar Semti, Ahmed Çelebi Mahallesi'nde tepe üzerinde yer alan yapı topluluğuna, doğudan Azîz Mahmud Efendi Sokağına batıdan ise Hüdâyî Mahmud Sokağına açılan avlu kapılarıyla girilir.

Yaptıran ve Külliyenin İlk Yapısını Oluşturan Tekkenin Yapım Yılı: Tekkenin banîsi hakkında çeşitli yorumlar yapılmış olmasına karşın, tekkenin (camii) arsasını Azîz Mahmud Hüdâyî'nin satın aldığı ve binasını kendisinin yaptırttığı kaynaklarda belirtilir.

Türbenin içten genel görünümü

Türbenin kubbesinden ayrıntı

1850 yılında Üsküdar çarşısında çıkan yangının yayılması sonucu külliye yapıları türbenin dışında⁵ tümüyle yanması nedeniyle yeniden inşa ettirilen yapıların banisi ve yapım yılları farklıdır.

II-Azîz Mahmud Hüdayî Külliyesi Yapılarından Türbe, Cami, Hünkâr Kasrı ve Kütüphane:

A-Azîz Mahmud Hüdayî Efendi Türbesi:

1- Genel Bilgiler:

a- Bulunduğu yer: Azîz Mahmud Efendi Sokağında yer alan “Cümle Kapısı”ndan girişte hafif kavis yapan basamaklarla tepeye doğru çıkıldığında soldaki ilk yapı türbedir.

b- Yaptıran ve yapım yılı: Türbe ilk kez Azîz Mahmud Hüdayî'nin vefat (1628-29) yılına yakın inşa edilmiş olup⁶, 1855 yılında plan özelliğine sadık kalınarak Sultan Abdülmecid Han tarafından yeniden yaptırıldı.⁷

2- Mimari Özelliği:

a- Kullanılan malzeme: Enine dikdörtgen yığma taş yapıyı ortada dört ak mermer sütunun taşıdığı onüç kenarlı kubbe ile kubbeyi çevreleyen düz çatılar örter.

Türbede kubbeyi çevreleyen tavadan bir görüntü

Türbenin on üç dilimli kubbesi

b-Plan özelliği: Türbeye 1918 yılında uygulanan onarımda eklenen üzeri camla kaplı bölümden girilir.⁸ Camlı bölümün sol tarafındaki girişten sofaya geçilir. Sofada sağ tarafta kuyu ve sebil bulunur. Her iki bölümünde arka tarafında küçük dikdörtgen odalar yer alır. Sofadan türbenin harim kısmına geçilir.⁹ Harim 8.85 x 7.65 m. ölçülerindedir.¹⁰ Bu bölüm doğu duvarında dört, güney duvarında üç olmak üzere üst kısımları yuvarlak kemerli yedi büyük pencere ile aydınlanır. Harimi ortada dört sütünün taşıdığı “Celvetî Tacı”nın tepeliği gibi önüç dilimli kubbe ile kubbeyi dört taraftan çevreleyen dikdörtgen tavanlar örter.

3- Kalem İşi Bezemeler:

a-Nakkaşı: 1990-1991 yılı onarımında uygulanan üst tabakadaki kalem işleri günümüz nakkaşlarının eserleri olmalıdır. Nakkaş imzası yoktur.

b-Buldukları yerler: Türbenin hariminde önüç dilimli kubbenin iç yüzeyi, kubbeye geçişi sağlayan kemerlerin, ara üçgenlerin ve kubbeyi çevreleyen tavanların yüzeyleri ile duvar yüzeyleri kalem işi bezemelerdir.

c- Kullanılan malzeme ve uygulanan teknik: Bezemeler kubbe ve tavanlarda ahşap, duvarlarda ise sıva üzerine uygulanmıştır. Sıva üzerine uygulanan bezemelerde 0,1-0,2 mm kalınlıkta ince bir astar tabaka olduğu dökülen boya tabakalarının altından görülür.¹¹ 1950, 1954 onarım geçirdiği belirtilen yapının 5.3.1962 yılında kubbe kurşunlarının çalındığı ve dönemin türbedarı Ebruzen Mustafa Düzgünman tarafından yaptırılan onarımla eserin nemden zarar görmesi engellenmiş olur.¹² Kalem işi bezemelerin de bu yenilemeler sırasında yapıldığı düşü-

Türbenin duvarlarındaki kalem işi bezemelerden örnek

Türbedeki iki tabaka kalem işlerini gösteren çizim

nülebilir. Üst kat kalem işlerinin ara ara dökülmesiyle altta bir kat daha benzer renk ve desenlerde bezemelerin olduğu izlenir. Her iki kat renklendirmede ve as-tar tabakada bozulmalardan sentetik boya kullanıldığı anlaşılır.

Kubbeye desenler 1/13 oranında hazırlanıp kömür tozu ile yüzeye geçirildikten sonra örge özelliğine göre renklendirilerek tahrirlenmiştir. Mavi, gri, mercan kırmızısı, koyu kırmızı-nın bolca kullanıldığı desenlerde az miktarda yeşil, sarıya çalan kavuniçi ve siyah renklerde yer alır. Örgelerin tahrirleri siyah, beyaz ya da kırmızı ile çekilmiştir. Renklendirmeler tek kalın tabaka (akıtma tekniği) tarzındadır.¹³

Kalem işlerinde kullanılan diğer bir teknik şablonlama (stencilling) tekniğidir.¹⁴ Onüç köşeli kubbe eteğinden kare bölüme geçişte yer alan yeşil renkli kenarsu-yundaki desen şablonlama tekniğiyle uygulanmış, negatif tarz görünümü de ver-rir.¹⁵ Farklı ölçülerdeki kenarsularının aralarında silmeler vardır. Çiçeklerde taç ve çanak yapraklar ayrıntılı çizilir.

d-Uygulanan desen ve kullanılan örgeler: Yapıdaki kalem işi bezemelerde, Klasik Dönem Osmanlı türbe mimarisi'nde olduğu gibi asıl örgeyi rumi şekilleri oluşturur. Ancak rumilerde 17.yüz yıl ikinci yarısında görülen boylarının uzama-sı gibi değişimler izlenir. "Celvetî Tâcı"nın simgesel özelliğini taşıyan onüç dilimli kubbeye her dilimin içindeki bezemenin deseni aynıdır. Kubbe göbeğ-inde ayırma rumilerle oluşan dörtlü bir düzenleme yer alır. Çift kollu Rumiler orta-da birleşip tepelik rumi (ya da palmet) şeklini alırken diğer rumilerle birleşe-rek göbeğin kenarlarına kadar ulaşır. Bu düzenlemenin iç kısımlarında zemin koyu kırmızı dış kısımlarında mavidir. Onüç kenarlı kubbeye kenarlardan kub-beye doğru uzanan şeritlerin çift olmayıp tek sayıda (onüç) oluşu göbekteki de-senin düzenlemesiyle uyumlu bağlantı kurmaz. Kenarlarda ayrımları sağlayan

Caminin tavanında kalem işi bezemeler

Caminin dış cepeden görüntüsü

şeritlerin içleri yine rumilerin ortada birleşerek tepelik rumilerin oluşturduğu dizilerle dolguludur. Düzenlemede iç zemin koyu kırmızı dış zemin mavi rumi dizileri gridir. Şeritler biri geniş diğeri dar iki cetvelle çevrelenir.

Kubbe eteğinde dilimli köşeliklerin içleri dairesel kıvrımlar (spiral) yapan hatların üzerinde belirli yönlere göre dizilen rumilerle bezelidir. Renkler yine aynı özellikleri taşır.

Kubbe göbeğine doğru sivrilen üçgen dilimlerin ortalarında salbekli şemseler yer alır. Salbekli şemselerin içleri ayırma rumilerin oluşturduğu eşkenar dörtgen görünümü veren düzenleme ile dolguludur. Salbeklerde rumiler birleşerek tepelik rumi özelliği kazanır.

Üçgenlerin sivri kısımları da çift kollu rumilerle bezelidir. Tüm bu bölümleri çevreleyen enli gri renkli şerit birleşerek desende bütünlüğü sağlar.

Her dilimi 1/2 simetrik düzenle bezeli onüç dilimli kubbeyi, kubbe eteğinde koyu kırmızı zemin üzerinde sarı lotüslerin dizili olduğu dar bir kenarsuyu izler. Bu deseni içleri çift kollu rumilen ve ortalarında ardışık olarak hataîlerin sıralandığı geniş bir kenar suyu çevreler.

Kubbeden sütunların taşıdığı kare bölüme geçişte oluşan uzun kenarı kırık köşe üçgenlerinin içleri uç kısımlarında armayı andıran rumilerle bezelidir.

Sütunları birbirine bağlayan kemerlerin içlerindeki bezemeler dilimlerin ayrımını yapan şeritlerde bezemelerle ayırır.

Tavana geçişi sağlayan uzun kenarı eğimli üçgenlerde ise sarıya yakın kavuniçi zemin üzerinde helezoni dallarda dizili Rumiler yer alır. Yan tavanlara geçişte palmetlerin sıralandığı iki dar kenar suyunu açık yeşil zemin üzerine koyu ye-

Mahvirler ve kalem işi bezemeler

Cami tavanının bezemelerinden ayrıntı

şil negatif¹⁶ tarzda işlenmiş hataîlerin dizili olduğu daha geniş kenar suyu izler. Kenarsuyu bezemelerinde, köşe üçgenlerinde az oranda da olsa kullanılan siyah yeşil ve sarı renklerin “Cetveli Tarikatında simgesel anlamları vardır. Hüdâyî'nin sandukasının başına konulan tâc her dört ayın özelliğine göre renk taşır; Muharrem, Safer, Rebîu'l-evvel, Rebîu'l-ahır aylarında Celâle (büyüklük, ululuk) işaret almak üzere siyah, gelen dört ayda cemâle (yüz güzelliği) işaret eden yeşil ve diğer dört ayda da kemâle (olgunluk, yetkinlik) işaret eden sarı kubbeli tâc konulurdu.¹⁷ Kubbeyi çevreleyen dikdörtgen tavanlarda, kubbedeki dikimli salbekli şemselerle aynı özellikte üç şemse orta bölümlerde aralıklarla sıralanır. Dilimli köşelikler kıvrım yapan dallar üzerindeki çift kollu rumilerle bezelidir. Bu bölümü kubbedeki şeritlerle aynı özelliği taşıyan kenarsuyu çevreler.

Düz tavanlardan duvara geçişteki kenarsuyu sıralaması kareden dikdörtgen yüzeye geçişteki kenarsuları ile aynıdır. Ortadaki içinde lotus dizilerinin bulunduğu kenarsuyu hafif kabarık silme tarzındadır.

Türbenin duvarlarını en üst düzeyde tavanla birleşme noktasında geniş ahşap üzerine altınla. (varak) yazılı sure-i mülk (Tebareke), sülüs hatlı geniş bir yazı kuşağı çevreler.¹⁸

Duvarlarda, ortalarında dilimli bademî¹⁹ salbekli şemseler, köşelerinde içlerinde rûmi bezemelerin bulunduğu köşeliklerin oluşturduğu dikdörtgen panolar sıralanır. Şemlerin içleri ayırma Rumilerin oluşturduğu simetrik bir düzendeki desenle bezelidir. Ayırma rumiler yanlarda, üstte ve altta derinleşerek tepelik rumi (palmet)²⁰ şekilleri olarak sonlanır. Tüm Rumilerin kenarları ve salbekli şemselerin çevresi mercan kırmızısı ile tahrirlidir. Köşeliklerdeki bezemeler ta-

Mihrap

Hünkâr Mahfili

vandaki örneklerle aynıdır. Batı duvarı deseninde tahrirler beyaz renklidir.

Türbenin batı duvarında sekiz pano vardır. Dördüncü panonun sağ alt köşesindeki boyaların dökülmesiyle alt tabakada yine Rumilerden oluşan başka bir desenin olduğu izlenir. Alt tabakadaki bezemede Rumilerin daha da sade kullanıldığı görülür. (Çizim 1)

Diğer üç duvarda panolar pencere aralarında yer alır. Panolar buldukları yerlere göre daralır. Güney duvarlarda pencere arasındaki panolar 59-55-55, 5-69 cm gibi farklı ölçülerdedir. Güney duvarı deseninde tahrir yoktur.

B- Cami-Tevhîd-hâne²¹

1) Genel Bilgiler:

a- Külliyyede bulunduğu yer: Cami, türbenin batı duvarına bitişik birkaç basamakla, ulaşılan diğer bir set üzerinde, kütüphanenin karşısında yer alır.

b- Yaptıran ve Yapım Yılı: Hüdâyî Asitânesi yapılarından olan camii ilk kez 998/1989 yılında Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından yaptırıldı.²²

1266/1849 Üsküdar yangınında harap olan yapının, sultan Abdülmecid tarafından 1272/1855-6 yılında yeniden yaptırıldığı kapı kitabesinde kayıtlıdır.²³

1894 depreminde hasar gören camii Evkaf nazırı Galip Paşa tarafından onartıldı.²⁴

1976'da onarımına başlanan yapının ahşap çatısı da yenilenerek çalışmalar 14.04.1977'de bitirildi.²⁵

Mihraptan ayrıntı

Minber

2) Mimari Özelliği:

a- Kullanılan malzeme: Kâgir yapı ahşap çatı ile örtülüdür. Çatının üzeri kurşun kaplıdır.

b- Plan özelliği: Cami boyuna dikdörtgen, bodrum katı ile fevkanî bir yapıdır. Harîmin kuzey ve batı tarafı mahfillerle çevrilidir. Kuzey sol köşede Hünkâr mahfili bulunur. Mahfilleri tavana kadar uzanan bir kenarı 31 cm genişlikte olan ahşap kare dikmeler taşır. Güney duvarında ikinci ve üçüncü dikmenin arasına yalnızca bu tekkede bulunan “şeyh kafesi” konulmuştur.²⁶

Camiinin giriş kapısının sağ tarafındaki ikinci bir kapıdan tevîd-hâne’ye ve şeyh kafesi’nin bulunduğu bölüme girilir. Duvar payeleri arasında altı üstlü sıralanan pencereler harimi aydınlatır. Harimin güney duvarında mihrab, mihrabın batısında minber, doğusunda vaaz kürsüsü bulunur. Camiye minberin ilk kez 1007/1998 yılında, kürsünün ise Gafurî Mehmed Efendi tarafından 1078/1668’de konulduğu belirtilir.²⁷

3) Kalem İşi Bezemeler:

a- Nakkaşı: Bezemelerin nakkaşı bilinmiyor. Günümüze kadar zaman zaman onarım geçiren yapının barok ve ampir özelliği taşıyan kalem işi bezemelerinin özgün örnekleri yapının inşa yılına 1855/6 ait olmalıdır. Sultan Abdülmecid Dönemi’nde İstanbul’da görev yapan mimar Fossati Kardeşler - Gaspare Trajano Foşşati 1809-1883, Guiseppo Fossati 1822-1891 barok tarzı pek çok eser inşa et-

Vaaz kürsüsü

Hünkâr kasrının dış cepeden görüntüsü

tiler.²⁸ Üsküdar da bülbül deresi üzerindeki tepede yaşayan krikor Balyan'ın oğlu Garabet Amira Balyan (1800-1866) hassa baş mimarıydı.²⁹ Üsküdar'da İstanbul'da 19. yüzyılda barok tarzı eserlere imza atan mimar camiinin hem mimari hem de nakkaşı olabilir.²⁹

b- Buldukları yerler: Caminin tavanı, ahşap dikmelerin üzerleri ve başlıkları, alt ve üst mahfiller arasındaki kuşak, üst pencereler ve üst kat kafes oymalı bölümdeki tepelikler³⁰ ile mihrab, minber ve kürsü kalem işi bezemelidir.

c- Kullanılan malzeme ve uygulanan teknik: Caminin ahşap tavanında profilli çitalarla oluşturulan geometrik düzende astar tabaka³¹ üzerine desen özelliğine göre altın (varak) ve beyaz, gri, yeşil, mavi, sarı, koyu kırmızı (bordo), pembe renkler tonlarıyla uygulanmıştır. Boyamalar tek kat olup koyulu açık renk tonlarıyla yapılmıştır. Tavanda bölümlerin ayrımını yapan silmelerdeki desenler şablonlama tekniğiyle (steril) dir.

Dikmelerin üzerleri, başlıkları, alt ve üst mahfiller arasındaki kuşakta astar tabaka üzerine renkli boyamalarla bezelidir.

Üst pencereler, ve üst kat kafes oymalı bölümlerdeki tepelikler, minber ve kürsü'nün barok tarzı şekilleri altın (varak-zerendûd)³², yeşilin tonları ve siyahla renklendirilmiştir.

d) Uygulanan desen ve kullanılan örgeler:

Boyuna dikdörtgen tavanda, ortada altıgen göbekte kat kat dilimli tavan göbeği güney-kuzey yönünde daha geniş doğu-batı yönünde daha dar barok³³ kıvrımlarla bezeli bölümlere ince şeritlerle bağlanarak şekili bir düzen oluşturur. Dilimli tavan göbeğinde kıvrımlar arasında palmet ve lotusler dizilidir. Profilli çatıların

Hünkâr kasrında sofanın kalem işi bezemeli tavanı

Üst kata çıkan merdivenlerin kalem işi bezemeli tavanı

oluşturduğu altıgen göbeği dar bir şerit çevreler. Dar şeritler uzayarak dikdörtgen tavan düzenini oluşturur. Şeritlerin üzerlerinde ortada dilimli madalyonlar iki tarafta ampir³⁵ tarzı bezeklerle aralıklarla dizilerek kuşakları dolgularlar.

Barok bezemelerdeki güçlü ışık-gölge yansımasına karşın ampir desenler barok desenlere göre daha ince ve tek renkle boyalıdır.

Şeritlerin oluşturduğu köşe üçgenlerin içlerinde uçlara doğru incelen iri spiral kıvrımların üzerlerinde çeşitli büyüklükte kenger³⁴ yaprakları sıralanır.

Orta bölümde ikizkenar üçgenlerin içleri barok kıvrımların oluşturduğu madalyon şekli ile bezelidir. Bu bölümü sınırlayan iki kuşaktaki desenler aynıdır. İki kuşağın arasında aralarda geçmelerle birleşen (saadet düğümü tarzını andıran) dar bir şerit yer alır. Tüm bu kuşaklar altın (varak) silmelerle birbirinden ayrılır.

Tavanı en dışta çevreleyen geniş kuşakta, ortada ve sivri köşelerde eşkanar dörtgenler içinde Osmanlıların penç (çiçeklerin üstten resmedilişi) batıkların rozet delikleri bezekler vardır. Aradaki ve köşelerdeki üçgenlerin içleri kenger yapraklarla dolguludur. Uçları sivri dikdörtgen kartuşlarda ise ortada bir madalyon, madalyonun çevresi ve sivri bölümlerin içleri barok kıvrımlarla dolguludur. Tavandan duvara geçişte kenger yaprağı dizisi sıralanır. Bu diziyi altta negatif tarzda, iki ayrı silme izler.

Mahfil üst kuşağı bezemeleri bezeli ampir tarzındadır. Alt kuşakta ortada madalyon iki tarafta s ve c kıvrımlar yapan barok (kenger-akantus yaprağı) şekillerle bezelidir.

Kütüphanenin aynalı tonos tavanında kalem işi bezemeler

Kütüphanenin dış görüntüsü

Pencere ve üst kafes oymalarında ortadaki madalyonlarda siyah zemin üzerine altın varakla Hz. Muhammed ve Peygamberlerin adları yazılıdır. Bu madalyonları tepelik şeklinde barok kıvrımlar ve midye kabuğunu andıran şekiller çevreler. Ahşap kare dikmelerin üzerleri üstte ve altta yarım ortada tam madalyonun çevreleri mermer taklidi tarzında karelidir.

Hünkar mahfil tavanında ortada barok şekillerden oluşan bir göbek, göbeği çevreleyen kenar suları ve duvardaki frizde ampir tarzı şekiller yer alır.

Mihrab: Mihrabı ortada ve yanlarda ampir tarzı ince kıvrımlar ve lâlelerin yer aldığı simetrik düzende armayı andıran bezemeler ile köşelerde genç ve palmet şekli diğer bir düzenlemenin bulunduğu kenar suyu çevreler, lâleler Osmanlı lâle devri özelliklerinin yaşatıldığını gösterir. Köşelikler ise ortada madalyon çevresinde barok tarzı kıvrımların bulunduğu düzenleme ile dolguludur. Mihrabın kavsara ve niş bölümü mermer taklidi tarzında boyanmıştır.

Minber ve Kürsü: Minberin giriş kapısı kemeri, sütun başlıkları ve tepeliği ile hutbe köşkü kemeri, sütun başlıkları ve tepeliği s ve c kıvrımlar yapan barok şekillerle bezelidir. Yan taraflardaki aynalıklarda, korkuluklarda ve geçiş bölümünün üzerinde yine ortada madalyon ve onu çevreleyen barok şekiller yer alır. Bol altın (zerendûd) kullanılan şekillerde renk zıtlıklarıyla da gölge-ışık görüntüsü sağlanmış olur.

Kürsüdeki barok bezemeler minbere göre daha da abartılıdır. Yüzeylerde ortadaki arma şekilli madalyon, çevresinde hafif kavisli hatlarla birbirine bağlanan köşelerdeki midye şekilleriyle çevrilidir. Korkuluk kısımlarına da daha sade benzer bezemeler uygulanmıştır.

Kütüphanenin kuzey duvarındaki kalem işleri

Tavanın tonoz bölümünden ayrıntı

C- Hünkâr Kasrı:

1- Genel Bilgiler:

a) Külliyyede bulunduğu yer: İmaret'in (mutfak) önündeki, hünkâr kasrının üst katı giriş kapısının yanlarındaki iki çift ahşap dikme üzerinden camide hünkâr mahfiline bağlanır. Mahfile bağlanan koridorun altından Hüdâyî Avlusu sokağı geçer.

b) Yaptıran ve yapım yılı: 1272/1855-56 yılında camii ile birlikte Sultan Abdülmecid tarafından yaptırıldı.³⁵

2- Mimari Özelliği:

a) Kullanılan malzeme: Duvarlar içten bağdadi sıva, dışardan ahşap kaplamadır.³⁶

b) Plan özelliği: Dışarıdan basamakla girilen yapıda merdivenlerde üst kata çıkarılır. Üst katta iki oda ve bir sofa bulunur. Sofadan kısa bir koridorla hünkâr mahfiline geçilir.

3- Kalem işi bezemeler:

a) Nakkaşı: Yapının ilk kalem içi bezemeleri inşa edildiği 1855-56 yılına ait olmalıdır.³⁷ Zaman zaman yenilenen kalem işleri, en son 17.12.1990 da başlanıp

Kuzey duvarı kalem işlerinden bir örnek

Kütüphane duvarlarının alt bölümünü çevreleyen bezemeler

1991 yılında Nail Sinan Nalbant başkanlığındaki ekip tarafından yenilendi.³⁸

b) Buldukları yerler: Kalem işleri üst kata çıkılan merdivenin tavanında, üst kattaki odaların, sofanın ve hünkâr mahfiline bağlanan koridorun tavanında bulunur.

c) Kullanılan malzeme ve uygulanan teknik: Ahşap tavanların üzerlerine keten bezi gerilerek³⁹ macunla taval durumuna getirildikten sonra, siyah, yeşil, mavi, sarı, kahverengi ile bezemeler işlenmiştir. Tek kat düz (akıtma) boyamada örgelerin çevreleri tahrirlidir. Çeşitli kalınlıktaki silmelerle duvara geçişte silme ve kenar sularının üzerleri şablonlama (stercil) tekniği ile negatif tarzda örgelerle bezelidir.

d) Uygulanan desen ve kullanılan örgeler:

Tavanlarda, empir tarzı ince kıvrımlar ve farklı yaprak şekilleri aynıdır. Desen uygulaması tavanın ölçülerine göre şekil alır. Merdivenlerin üzerindeki tavanda ortada içi yaprak şekilleriyle dolgu dilimli bir göbek bulunur. Dikdörtgen çevrede uzun kenarlarda iki kısa kenarda bir kere uygulanan boynuz şeklindeki kıvrım ve dilimli palmet şeklini kenarlarda küçük yapraklar tamamlar. Köşelerde ise daha iri kıvrımlar ve yapraklar bulunur. Bu dikdörtgen tavanı kartuşlar içinde simetrik düzenle arma tarzını andıran bezemelerin bulunduğu geniş bir kenarsuyu çevreler.

Duvara geçişteki pervaz ve silmelerin üzerleri türbedeki negatif tarzı bezemelerle aynıdır.

Duvarlardaki dar uzun panodaki kalem işlerinden örnek

Sofanın tavanında, dikdörtgen bölümde ortada kare yanlarda birer dikdörtgen şekil olmak üzere üç bölünmüştür. Orta göbek ve köşelerdeki düzenlemeler diğer tavadaki dönemleme ile aynıdır.

Dikdörtgen tavanı çevreleyen geniş kenarsuyu da belirli aralıklarla dizili ortaları daha geniş uçları saadet düğümleriyle sonlanan dilimli kartuşlarda, ortadaki geniş bölümlerin içleri geçmeli madalyon şekilleri uç kısımları ise kökten çıkan yapraklarla ve ortadaki palmet şekliyle dolguludur.

D- KÜTÜPHANE

1-Genel Bilgiler:

a) Külliyyede bulunduğu yer: Yapı camii avlusunda camii tevhidhane girişlerinin karşısında yer alır.

b) Yaptıran ve yapım yılı: Cephenin üst kısmında tek satırla talik hatla yazılmış manzum kitabe kuşağında 1317/1899 yılında Lütfü Bey tarafından yaptırıldığını belirtir.⁴⁰

2-Mimari Özelliği:

a) Kullanılan malzeme: Yapının duvarları sarı renkli düzgün kesme taşla örülmüştür. Yuvarlak kemerli pencereler önlerinde yaprak ve geçmeli şeritlerle şekillenmiş kafesler duvara gömülü bulunur. Pencere ile kapı arasında ve köşelerden duvara gömülü iyon tarzı başlıklarla sonlanan yivli sütundan uzanır. Ampir özellikli antik tapınak cephelerini yansıtır niteliktedir.⁴¹

b) Plan özelliği: Enine dikdörtgen yapıda sol tarafta üç sandukaların bulunduğu bölüm Lütfü Bey ve ailesine ait türbe durumuna getirilmiştir.⁴²

Kütüphane olarak kurulan sağ taraftaki bölüm (1334-1915) günümüzde Azîz Mahmud Hüdai Vakfının hakla ilişkiler hizmetlerini yürütmektedir.⁴³ Yapının üzeri tuğla ile aynalı tonoz mimari örtü sistemiyle örtülüdür.

C- Kalem İşi Bezemeler:

a) Nakkaşı: Kalem işlerinin kimin sanatı olduğu kesin olarak bilinmiyor. Ampir mimari özelliği taşıyan yapıda kalem işlerinin klasik dönem Osmanlı sanatı özelliği taşıması ilginçtir.

1914 yılında İstanbul'da "Medresetü'l Hattatin" sanat okulunun açılışında tezhip hocası olarak göreve atanan Nuri Bey (Yörükoğlu)⁴⁴ kütüphanenin Osmanlı bezeme sanatını yansıtan kalem işlerinin de nakkaşı ya da nakkaş başı olabilir.

Yapının kuzey duvarındaki özgün örnek olarak değerlendiren kalem işinin aynı düzenlemesi Edirne üç şerefeli camii mihrap duvarına uygulanmıştır. Ünver; kalem işi bezemeleri İstanbullu Mustafa Efendi adında sanatkarın yaptığını belirtir.⁴⁵ Belgeler ışığında kalem işlerinin nakkaşının Mustafa Efendinin olması kabul edilir.

b) Kullanılan Malzeme ve Uygulanan Teknik:

Kalem işi bezemelerde özgün örneklerin doğal boylarla astar tabakası üzerine işlenmiştir.

1991 yılında tamamlanan onarımda sentetik boylarla özgün örneklerin üzerlerinden yenileme yapılan örgelerde ölçülerde farklar vardır. Tekne-tonoz tarzının dikdörtgen taban kısmında ortada tam yapılarda yarım rumeli düzenlemeler altın (Zerendûd) üzerine siyah tahvirlerle desendeki örgeler belirlenmiştir. Tonoz bölümü şablonlama tekniğiyle negatif tarzdaki pençlerle bezelidir.

c) Uygulanan Desen Ve Kullanılan Örgeler:

Aynalı tonazla oluşan tavanda, aynalı kısmın ortasında tam yanlarda yarım rumi ve halayilerin oluşturduğu düzenlemeler vardır. İki yanlardan tepelik şeklini andıran kartuşun içinde kıvrımlı dallar üzerinde rumiler madalyon şeklini oluşturur. Bu düzenleme ve rumi şekilleri 16.yüzyıl Osmanlı bezeme sanatı örneklerine uymaz.

Rumilerin ortada oluşturduğu boşlukta hataî ve pençi andıran çiçekle, ara boşluklarda yine halayiler ve yapraklarla dolguludur, aynalı bölümün ara boşluklarda iri pençler ve geometrik şekiller şablonlama tekniğiyle uygulanmıştır.

Tonozların içini dalgalayan bezemelerde aynı özelliktedir. Bu düzenlemelerin kenarları ardışık olarak sıralanan tepelik rumi (palmet) ve lotus dizisiyle çevrelenir. Aynalı bölümün ve tonozların içlerinde geçmeler yaparak sıralanan rumilerin yer aldığı kenarsuyu sınırlar, köşelerde süren penç (rozet) yer alır. İki sıra

aralıklı silmeden sonra daha geniştir. Kenar suyunda aralarda saadet düğümleri yaparak devam eden şeritlerin üzerlerinde rumilerle ve tepelik rumi şekilleriyle dıştan ve içten tekrar rumilerle çevrelenmiş desen bulunur. Klasik tarzı andıran desen örgelerle tahrirlidir. Yapının kuzey duvarını, ortada üst kısmı yuvarlak geniş bir panonun sağında ve solunda üçer silmeler arasında bulunan şeritler bezir, geniş panonun üst kısmında içi zik zak bezeli yatay bir şerit vardır.

Ortadaki geniş panoda mavi zemin üzerinde geçmeler yaparak devam eden ve farklı şekillerdeki iki şerit ortadaki geçmeli düzenlemesiyle altı köşeli yıldızları oluştururlar, altı köşeli yıldızların ortalarında altı yapraklı (pençler) çiçekleri yer alır. Örgelerin 1991 deki onarımında yenilendiği bu bölümde 43x 50 cm ölçülerinde bir bölüm özgün örnek olarak bırakılır.(çizim 2)⁴⁶

Kuzey duvarındaki orta panonun sağ ve sol taraftaki şeritlerde ortadaki şerit renk ve ölçüler farklı olmakla birlikte desenin kuruluşunda benzerlik vardır. İki düzende devam eden rumiler ortada birleşerek tepelik rumileri oluştururken birbirlerinin içlerinden geçerek ardışık bir düzenlemeyle sıralanırlar. İki yan şeritlerdeki desen diğer duvarlarda pencere aralarında da yer alır özgün örnekten uygulandığını belirten 27.5 x 52 cm ölçülerindeki desen türbe bölümüne geçişteki duvarda yer alır. (çizim 3)

Odadaki tüm duvarları 12 cm genişliğinde içinde iri penç ve yaprakların ardışık olarak sıralandığı kenar suyu çevreler. Burada işlenen yapraklar renklendirilmeyip yalnızca tahrirlerle belirtilmiştir. Benzer desen düzenlemelerin 16. yüzyıl çizimi örneklerde görürüz; Hürrem Sultan Türbesi çini alındığında orta panoyu çevreleyen kenar suyunda, Rüstem Paşa camii duvar çinilerinde Üsküdar Atik Valide Sultan Camii kitabe kuşağı kenar sularında v.s. Bu kenar suyunu enli çift cetvellerden sonra 50.5 cm boyunda zemine kadar tüm duvarlarda tahrirli beyaz şeritlerin geçmeler yaparak beş köşeli yıldızlar, altıgenler oluşturduğu asıl düzenlemesi sekiz köşeli yıldız şekline bağlanan geometrik bölüm izler.

III. Değerlendirme ve Öneriler:

Azîz Mahmud Hüdâyî Asitanesi yapılar topluluğunda her yapı mimari özelliğinde olduğu gibi kalem işi bezemelerinde de farklı özellikler sergiler. Kalem işleri yapının işlevsel durumuna göre bezeme örneklerine sahiptir.

Yapılardaki kalem işleri özgün örneklerle bağlı kalınarak kopya edilmişlerse de ara ara bazı değişikliklerin yapıldığı izlenir. Yapılar tek tek incelendiğinde ;

Türbe: Ruhani özellik taşıyan eserde kıvrık dallar (helozoni) üzerindeki rumiler sonsuzluğa doğru gidişi betimlerken, gri tonları beyaz pembe gibi sade ve hafif renkler bu özelliğe katkı sağlar.

Türbenin 13 dilimli kubbesi tek örnektir. Kubbenin 13 dilimli oluşu kubbe göbeğindeki desenle bağlantısının sağlanmasını engeller kubbede kare düzenine geçişteki bezemelerde kullanılan siyah, yeşil ve turuncuya yakın sarı renkler

“Celvettiyye” inanışındaki ululuğa (celale-siyah) güzelliğe (cemale-yeşil) olgunluğa (kemale - sarı) işaret eder.

Duvarlarda dökülen bezemelerin alt tabakasında görülen gri, beyaz renkler ile rumi şekilleri yüzyıllar içindeki onarımlar benzer özelliklere sağdık kaldığı izlenir. 19. yüzyılda yeniden yapılanan türbede özgün mimari özelliğinin yaşatıldığı gibi kalem işi bezemelerde de 16. yüzyıl özellikleri korunmaya çalışılmıştır.

Camii Tevhidhane :

1272/1855- 6 yılında Sultan Abdülmecid Han tarafından yaptırılan camiyle dönemin modası olan barok ve ampir tarzı bezemeler hakimdir. Yüzeyi eğilimli çitalarla geometrik şekillerin oluşturduğu tavanda ana bölümler barok tarzı iri şekillerle bezenirken, aralardaki bölmeleri oluşturan ve tavanı çevreleyen kenar suları ampir tarzı ufak ve sade şekillerle bezelidir. Mihraptaki ampir tarzı şekillerin arasında Azîz Mahmud Hüdâyi'nin pîrî Lalezârilîğini ve Osmanlının Lale devrinin etkilerini göstererek küçük sadeleştirilmiş laleler yer alır.

Mihrabin sadeliğine karşın minber ve kürsü son derece görkemli, bol altınla (zarendûd) barok şekillerle bezelidir. Tepelikler ve mahfili çevreleyen kuşakta göz alıcı barok şekiller 19. yüzyıl Osmanlı yapılarında batı etkisini açıkça yansıtır.

Bu tür bezemelerin ulviliğın simgesi camilere pek uygun olduğu söylenemez.

Hünkar Kasrı : Diğer hünkar kasırlarına benzemeyen yapı son derece sade bezemelidir. Yapıdaki sadelik asithanenin içinde yer almasından kaynaklanabilir. Tavanlardaki ampir tarzı desenler Türk-İslam sanatının özelliklerini yansıtmassa da 19.yüzyıl Osmanlı sanatında bir dönem kullanılan örnekleri yansıtmaları bakımından önem taşırlar.

İkinci kata çıkış merdiven tavanındaki kenarsuyu bezemelerinde kullanılan “saadet düğümleri” şekilleri klasik dönem Osmanlı sanatının etkilerinin devam ettiğinin kanıtlar.

Kütüphane : Yapıdaki bezemeler Selçuklu ve klasik dönem Osmanlı bezeme sanatı özelliklerini bazı farklarla yeniden yansıtır.

20. yüzyılın başlarında barok ve ampir sanatının etkisinin yavaş yavaş azaldığı, tekrar klasik dönem sanatının önem kazandığı pek çok eserde görülür.

Aynalı tavadaki rumili desen pek başarılı bir örnek olmasa da klasik dönemin yansımasıdır.

Kuzey duvarında ortada panoda uygulanan geçmeli desen ile sağlı sollu yanlarda ve pencere aralarındaki rumi geçişli şeritlerde Selçuklu kervan saraylarının taç kapılarında taşla işlenen desenlerin benzer örnekleridir. Panoların alt hizasında yapıyı çevreleyen 12 cm enindeki kuşak, 16. yüzyıl Osmanlı sanatı inceliğini taşır.

Kenar suyundan zemine kadar devam eden sekiz ve beş köşeli yıldızların oluşturduğu desen daha çok ahşap sanatında (kündekari) uygulanan bezemenin sıva üzerine uygulanmış örneğidir.

Yapıda Selçuklulardan 20.yüzyıl Osmanlı devletine kadar uygulanan örge ve desenlerin sergilenmiş olması kalem işlerini daha da değerli kılar.

Öneriler:

Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetîlik'in dünyaca ünü dikkate alınarak;

*Mimaride olduğu gibi kalem işlerinde de farklı özellik taşıyan yapıların bir külli-yede yer alması değerlerini daha da arttırmaktadır. Yapılar kalem işleri müze niteliğinde önemsenmeli ve en iyi şekilde korunarak gelecek kuşaklara aktırılmalıdır.

*Üç katlı on sekiz odalı Şeyh Dairesinin "Azîz Mahmud Hüdâyî Araştırma Merkezi" adıyla kültür ve sanat araştırma merkezi olarak hizmetinin sağlanması.

*Kültür ve Sanat Merkezinde Selçuklu ve Osmanlı kültür sanatıyla birlikte Azîz Mahmud Hüdâyî'nin "Edebi kişiliği", "Dinî kişiliği" ve "Pir-i lalezariliği" araştırılarak topluma kazandırılmalı.

*Kültür ve sanat merkezinde geleneksel el sanatları kursları açılarak, asırlar boyunca değişiklik gösteren örge ve düzenlemelerin özgün örnekler eşliğinde tanıtımların sağlanması, bu çalışmalarda doğal malzemeler kullanılmalıdır.

*Toplumumuzun bahçe kültürünü yitirdiği göze alınarak, yapılar arasında Türk İslam bahçe özelliğini yansıtan bahçe yapımının sağlanması ve bahçe kültürünün topluma yeniden kazandırılması .

KAYNAKÇA

- AKOK Mahmut, GÖKOĞLU Ahmet, Ankara Evleri, Ankara 1946.
- ARSEVEN Celal Esad, "Türk Ampir Üslubu", mad., Sanat Ans., İstanbul 1957, 1, 60-62.; "Barok Sanatı (kenger)" mad. (1957), 1, 175-176.
- AYVANSARAYÎ Hüseyin, Mecmuâ-i Tevârih (Yay.:F.Çetin Derin-Vahit Çubuk) İstanbul 1985.
- _____, Hadikatü'l-Cevâmi, I-II, İstanbul 1281.
- BANARLI Sâmî Nihad, "İstanbul Fethini Gören Üsküdar", İstanbul Ens. Mecmuası, IV., İst., 1958.
- BARKAN Ömer Lütfi, Süleymaniye Camii ve İmaretî İnşaatı 1550-1552, İstanbul 1979, II.
- BATUR Afife, "Garabet Amira Balyan", mad., Dünden Bugüne İstanbul Ans. İstanbul 1994, 2, 39-40.
- BİROL A. İnci- DERMAN Çiçek, Türk Tezyini San'atlarında Motifler, İstanbul 1991.
- CAN Cengiz, "Gaspare Trajano Fossati-Guiseppe Fossati", mad., Dünden Bugüne İstanbul Ans., İstanbul 1994, 3, 326-328.
- CAVELLE Simon, The Encyclopedia of Decorative Paint Effects, London 1998.
- CONTI Flavio, (çev.Solmaz Turunç) Barok Sanatını Tanıyalım, İstanbul 1997.
- DANIŞMAN Zuhuri, Tarih-i Naima (Ravzatü'l Hüseyin fi hülasati Ahbari'l Hafikeyn), I-VI, (Yay. Haz), İstanbul 1281-83. (İstanbul 1968-9).
- EVLİYA Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, İstanbul 1314, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), I, İstanbul 1996.
- HASKAN Mehmet Mermi, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, I-II-III, İstanbul 2001.
- IŞIN Ekrem, "Aziz Mahmud Hüdaî", (mad.) Dünden Bugüne İstanbul Ans. I, İstanbul 1993, 505-507.
- KANTARCIOĞLU Selda, Ahşap Üstü Kalemîşi Bezemelerin Koruma Yöntemleri, Türkiyemiz Der., İstanbul Ekim 1992, 22, 68-72.
- KÜÇÜK Kutluay Sevgi, Sanat Tarihi Terminolojisinde Lotus ve Palmet, Celal Esad Arseven Anısına San. Tar. Sem. Bil. İstanbul 2000, 241-252.
- NEMLİOĞLU Candan, Abut Efendi Konağı, Türkiyemiz Der., İstanbul Haziran 1986,17-24.
- _____, 15.16 ve 17. yüzyıl Osmanlı Mimarisi'nde Orijinal Kalem İşleri, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Ens. 1989, (basılmamış doktora tezi).
- ÖDEKAN Ayla, "Ampir Üslubu", mad., Dünden Bugüne İstanbul Ans., İstanbul 1993, 1, 247-8.
- ÖZER Nermin Özcan, 500.Yılında İstanbul Nakışhaneleri, Eyüp Sultan Semp. VII.Tebliğler 9-11 Mayıs 2003, İstanbul.
- TANMAN M. Baha, Aziz Mahmud Hüdaî Külliyesi, (mad.) Dünden Bugüne İstanbul Ans. I, İstanbul 1993, 507-510.
- TANSEL Fevziye Abdullah, Seyyid Aziz Mahmud Hudâyî, İlahiyat Fak. Der. Ankara Üni.1967, C.XV, 1-43.
- THOMPSON V. Daniel, The Materials and Techniques of Medieval Painting, London 1976.
- ÜNVER A. Süheyl, "Edirne Üç Şerefeli Camii Avlu Kubbeleri İçindeki Devrinin Süslemeleri Hakkında", Arkitekt, İstanbul 1949, s.211, 166-68.
- YILMAZ Hasan Kâmil, "Üsküdar Celvetî Tekkeleri", Üsküdar Semp., I, 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, İstanbul 2004.
- _____, Aziz Mahmud Hudâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul 1982.

DİPNOTLAR

- ¹ -Banarlı, 1958, 25 den nakleden Tansel, 1967, 7-8.
- ² Külliyeinin ilk durumu hakkında bk. Tarih-i Naima, II, 112, Evliya, Seyahatname, I, 329; Katip Çelebi, Fezleke, 1287/1870, I, II, 114., Ayvansarayi, Mecmua-i Tevarih, 273, 328; Hadika, II, 195-204. Yeni yapı durumları hakkında bk. Tanman, 1993, 507-510; Haksan, 2001, 355-445; Yılmaz, 2003, 182.
- ³ Külliyeinin kaynaklarda geçen diğer adları için bk. Tanman, 1993, 1, 507.; Haksan, 2001, 89-92
- ⁴ Tarihi kaynaklardan elde edilen bilgiler için bk. Yılmaz, 2003, 181.
- ⁵ Tansel, 1967, 7; Yılmaz, 2003, 181.
- ⁶ Tanman, 1993, 1, 507; Azîz Mahmud Hüdâyî'nin vefat tarahi için bk. Haskan, 2001, 2, 535.
- ⁷ Tanman, 1993, 1, 508; Yılmaz, 2003, 185.
- ⁸ Türbenin 1918 yılında Hıdiv İsmail Paşa'nın kızı Fatma Hanım tarafından tamir ettirildiği belirtilir. Haskan, 2001, 533.
- ⁹ Türbenin mimarisi, kitabeleri ile içinde yer alan lahitler hakkında geniş bilgi için bkz. Tanman, 1993, 1, 509-10; Haksan, 2001, 533-39.; Yılmaz, 2003, 185.
- ¹⁰ Haksan, 2001, 538.
- ¹¹ Osmanlı Dönemi bezemelerinde astar tabakada üstübeç (kireç), osmanlı tutkalı, Osmanlı beziri ya da İngiliz bezirinden oluşan malzeme kullanılırdı. Gökoğlu, 1946, 8-9; Thompson, 1956, 71-72. Astar tabakası bazen yalnız kireç kullanılarak da yapılır.
- ¹² Bilgiler aynı sempozyumda Özsayiner tarafından "Azîz Mahmud Hüdâyî Son Türbedarı Ebruzen Mustafa Düzgünman" konulu bildiriden alındı.
- ¹³ Tezhip san'atında bu tür renklendirme tarzına akıtma tekniği denilir. 1970-73 yılları arasında A.Süheyl ÜNVER " Tezhip Kursları"na katıldığım sürede edindiğim bilgiler.
- ¹⁴ Şablonlama (stencilling) tekniğinde; desen sert bir kartona çizilir, boyanmak istenen bölümler kartondan (desenden) kesilerek çıkarılır, sert bir fırça ya da süngerle tampon şeklinde istenilen renk yüzeye geçirilir. bk. Cavelle, 1998, 128-135.
- ¹⁵ 1970-3 yılları arasında A.Süheyl Ünver Nakkaşhanesi'ndeki eğitimimde edindiğim bilgidir.
- ¹⁶ Fotoğraf sanatındaki negatif görüntü özelliğindeki bu tarz çizimlerde, çiçeklerdeki çanak ve taç yapraklar birbirlerinden ayrılarak çizilirler. Ord. Prof. Dr. Süheyl A. Ünver'in Tezhip ve Minyatür kurslarından edinilen bilgi, 1970-1974.
- ¹⁷ Revnakoğlu arşiv b. Zarf 160 not ile verilen bilgiler için bkz. Yılmaz, 2003, 185. Revnakoğlu arşivinde a-b, tasnif düzeni yoktur şeklinde.
- ¹⁸ Hattat Necmeddin Okyay, hattın Hattat Mahmud Celâleddin (Ö.1829) tarzında olduğunu belirtir. Haksan, 2001, 535.
- ¹⁹ Selçuklular şemseleri daire şeklinde kullanırken, Osmanlılarda şemseler bademi şekillerde kullanılmıştır. 16. yüzyıl cilt sanatındaki örnekler bu özelliği belgeler niteliktedir.
- ²⁰ Palmetlerin tepelik Rumilerle ayrımı yapılamamaktadır. bk. Küçük, 2000, 253-258. R.8; Lotus-Palmet bileşimi, Divriği Darüşşifası Portali (Taç kapısı) örneği, Tepelik rumi için bkz. Birol-Derman, 1991, 183-201-204.
- ²¹ Tevhîd-hâne: Semâ-i âyini yapılan yer. İlk Tevhîd-hâne olarak yapılan bina 1007-1598/9'da camiye dönüştü.
- ²² Yılmaz, 2003, 181, venat 1; Azîz Mahmud Hüdâyî 998/1989 yılında Mustafa ve Ahmed isminde iki kardeşe ait ev yeri iken bunların vekil-i şer'ileri Ali Bey namında bir zattan 1017 krş. Satın aldı ve aynı yıl yapımına başladı. Kayıt: Nesib Abdurrahman , Mecmûa, Selimağa-Hüdâyî, 1806, arka kapağın içindedir. Yeri D-109 Pafta, 443 Ada, 2 parsel.
- ²³ Tanman, 1993, 509; Haksan, 2007, 91; Yılmaz, 2003, 184.
- ²⁴ Haksan, 2001, 91; BOA, Evkaf İdaresi Kataloğu 1/94.
- ²⁵ Caminin onarımı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Aynı semp. Sunulan bildiri; Seyfettin Ünlü, İdari Açından 1925-1990 Yılları Arasında Azîz Mahmud Hüdâyî Türbesi; Ahmed Hamdi Bülbül, Hüdâyî Camii ve Onarım Faaliyetleri.

- ²⁶ Tanman, 1993, 509.
- ²⁷ Kâtip Çelebi, Fezleke, 11/114'den nakleden; Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetîye Tari-katı, Yer ? Yıl, 2, 247.
- ²⁸ Balyan ailesi ile ilgili bilgi için bkz. Badur, 1994, 35-41.
- ²⁹ Balyan ailesinin hassa mimarlığı dönemlerinde 16. yüzyıl klasik dönem yapılarının kalem işi bezemelerinin de barok özellikli bezemelere dönüştürüldüğü görülmektedir. Örneğin; Selimiye Camii, Süleymaniye Camii Kalem işleri vs.
- ³⁰ Tepelikler taç ve hotoz olarak da adlandırılır. Tanman, tepelikleri hotoz olarak tanedir. bk. Tan-man 1993, 509
- ³¹ Astar tabakada arap zamkı, tutkal, kitre, yumurta akı (ördek yumurtası), çiniş ve kök-i macun gibi yapıştırıcı özelliği olan malzemeler, kaynamış bezir yağı, (Osmanlı beziri) İngiliz beziri, üstü-beş, tabi kurşun aksidi kullanılır. bk. Barkan, 1972, 178-180; Kantarcıoğlu, 1992, 45.
- ³² Zer: altın, zer-endûd: altın yaldızlı. Zer-endûd: Far. Tanman zerendûd tekniğinden söz eder. bk. Tanman, 1993, 509.
- ³³ Barok sanat hakkında geniş bilgi için bkz. Conti (çev. Turunç) 1997, 36.
- ³⁴ Kenger: Yaban enginarı yapağı, kültürlerle değişerek asma ve defne yaprağı şeklini almıştır. Ar-seven, 1957, 175-176.
- ³⁵ Geniş bilgi için bk. Camii'nin "yaptıran ve yapım yılı" bölümüne.
- ³⁶ Tanman, 1993, 509.
- ³⁷ bk. Camii, "Kalem İşi Bezemeler", nakkaşı bölümüne.
- ³⁸ Onarımla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmed Hamdi Bülbül, Hüdâyî Camii ve Onarım faaliyetleri, aynı semp. Sunulan bildiri.
- ³⁹ Haksan, tavanlarının resimli kumaşla kaplı olduğunu yazar. bk. Haskan, 2001, 92. Tavanlara keten bezi gerilerek üzerlerine manzara resimleri yapımı bulunan saray ve konaklar vardır. Bir ör-nek için bk. Nemlioğlu, 1986, 17, 24.
- ⁴⁰ Kitabenin metni için bk. Haskan, 2001, 586.
- ⁴¹ Tanman 1993, 510.
- ⁴² Türbe ve hazirelerle ilgili için bk. Haksan, 2001, 287-8
- ⁴³ Kütüphanenin hizmet ve kuruluşu hakkında bk. Haskan, 2001, 945-6 Yılmaz, 2003, 186.
- ⁴⁴ Özer, 2003, 247.
- ⁴⁵ Ünver, 1949, 166-68.
- ⁴⁶ Aynı desen düzenlemesi Edirne üç şerefeli camii mihrap duvarında bulunur. bk. Nemlioğlu 1989 125 R 263.